

ШУЛЬГА А. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 343. 222.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-2.23>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Проблеми, пов'язані із забезпеченням належної охорони земельних ресурсів, формувались в Україні протягом багатьох десятиріч. Вони зумовлені нестримним розвитком науково-технічного прогресу, загальним зростанням чисельності населення Землі, а також нігілістичним ставленням людей до цього об'єкта навколишнього природного середовища (довкілля). На всіх етапах свого існування людина була тісно пов'язана з оточуючим її світом, складником якого є земельні ресурси. Останнім часом у зв'язку з формуванням високоіндустріального суспільства, в якому людина створює технологічну цивілізацію, різко посилюється навантаження як на окремі об'єкти навколишнього природного середовища, так і на довкілля в цілому, що справило негативний вплив на людину, суспільство й державу. Це вимагає від держави розроблення належних юридичних механізмів забезпечення охорони як довкілля в цілому, так і окремих його елементів, зокрема земельних ресурсів.

У статті, насамперед, здійснена класифікація методів забезпечення наукового пошуку вирішення означених проблем показала, що відповідно до обраного предмета наукової праці доцільно спиратися на діалектичний метод пізнання. Логіка дослідницької діяльності полягає у використанні загальнонаукових

і спеціально-наукових методів кримінально-правового дослідження проблем охорони земельних ресурсів України засобами кримінально-правового впливу.

Будь-яке явище підлягає осмисленню, розумінню, вивченню, дослідженню для з'ясування його сутності й особливостей. Метою цього має бути висновок про можливість співіснування з таким явищем у позитивному аспекті або ж, навпаки, – необхідність протидіяти засобами правового впливу. В останньому випадку треба говорити про негативні суспільно шкідливі або небезпечні прояви людської поведінки. Дослідження останньої відбувається не безсистемно, а відповідно до наявного алгоритму, із застосуванням наукових методів, які у своїй сукупності представляють методологію. Проблеми, пов'язані з видами, змістом, кількістю методів виявлення загальних закономірностей та найбільш раціональних підходів до протидії й запобігання злочинам, визнаються одними з визначальних для науки кримінального права. За сучасних умов її розвитку вирішення цих проблем набуває особливої актуальності, оскільки неможливо будувати правову державу й підвищувати ефективність правового регулювання суспільних відносин без їх належного методологічного забезпечення.

Ключові слова: земельні ресурси України, кримінальна відповідальність, охорона земельних ресурсів, методи кримінального права, методологія.

Shulga A. M. The methodological bases of researching problems of criminal-legal protection of Ukrainian land resources

Problems related to ensuring proper protection of land resources have been formed in Ukraine for many decades. They are caused by the unrestrained development of scientific and technological progress, the general growth of the population of the Earth, as well as the nihilistic attitude of people to this object of the environment. At all stages of its existence, man was closely connected with the surrounding world, which is a component of land resources. Recently, due to the formation of a highly industrial society in which man creates technological civilization, the load on individual objects of the environment and on the whole environment has sharply increased, which has had a negative impact on man, society and the state. This requires developing appropriate state legal mechanisms to protect both the environment as a whole and its individual elements, in particular land resources.

In the article, first of all, the classification of methods of providing scientific search is carried out. This classification showed that it is advisable to rely on the dialectical method of cognition in accordance with the chosen subject of scientific work. The logic of research activity is in using general scientific and special scientific methods of criminal law, researching protection of Ukrainian land resources by means of criminal law.

Any phenomenon is subject of comprehension, understanding, study, research to find out its essence and peculiarities. The purpose of this should be to conclude that it is possible to coexist with such a phenomenon in a positive aspect, or vice versa – to counteract the means of legal influence. In the latter case, we must talk about negative socially harmful or dangerous manifestations of human behavior. This study is not haphazard, but according to the existing algorithm with using of scientific methods, which together represent the methodology. Problems related to the types, content, number of methods of detection of general laws and the most rational approaches to counteracting and preventing crime are recognized as one of the defining for the science of criminal law. Taking into account the current conditions of its development, the solution of these problems is of particular relevance, since it is impossible to build a law state and to increase the effectiveness of legal regulation of social relations without their proper methodological support.

Key words: land resources of Ukraine, criminal liability, protection of land resources, methods of criminal law, methodology.

Вступ. Вивчення проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України має комплексний характер, що охоплює, насамперед, кримінально-правові, а також адміністративно-правові, екологічні, земельно-правові проблеми протидії суспільно небезпечним посяганням на земельні ресурси України. Це наукове дослідження слід віднести до мультидисциплінарного виду. Комплексний характер дослідження зумовлюється не тільки його предметом, а й методами досягнення мети такого дослідження. Саме методологія дослідження, тобто сукупність методів, зумовлює його предмет. При цьому методологія наукових досліджень, у тому числі й кримінально-правової спрямованості, має багаторівневий характер, про що наголошується в сучасній літературі [1, с. 74; 2, с. 24; 3, с. 215; 4, с. 102; 5, с. 13].

Питання, пов'язані з методологією, досліджувала чимала кількість науковців, зокрема: П.П. Андрушко, В.С. Батиргарєєва, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, А.М. Бойко, В.І. Борисов, Ю.В. Голік, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.С. Зеленецький, В.І. Касьян, М.В. Костицький, Н.М. Кушнарєнко, О.М. Литвинов, С.Я. Лихова, В.О. Навроцький, Є.С. Назимко, М.І. Панов, В.М. Попович, П.М. Рабінович, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, Ю.А. Тихомиров, В.О. Туляков, В.І. Тютюгин, М.І. Хавронюк, С.В. Хилук, В.М. Шейко та багато інших.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення можливих методів під час дослідження проблем, пов'язаних із правовою охороною земельних ресурсів України кримінально-правовими засобами, для оптимального вирішення питання щодо протидії злочинності у цій сфері.

Результати дослідження. Методологія кримінального права, як і будь-якої іншої науки, не зобов'язує дослідника використовувати чітко визначений перелік методів, оскільки наукове пізнання є творчим процесом. Із цього приводу П.М. Рабінович слушно зауважує, що методологічний плюралізм не повинен перетворюватися на методологічний анархізм, на методологічну нерозбірливість, так би мовити, «всеїдність». У зв'язку із цим пропонується дотримуватися таких загальноновизнаних методологічних постулатів: 1) об'єктивна зумовленість обраних методів дослідження його предметом; 2) необхідність встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести й перевірити за допомогою певного об'єктивного критерію; 3) спроможність методу наближувати, призводити до розкриття соціальної сутності явищ, що вивчаються [6, с. 152].

Під час дослідження проблем охорони земельних ресурсів України засобами кримінально-правового характеру треба використовувати комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів, які забезпечують об'єктивність аналізу предмета дослідження і виступають основою всебічного вивчення проблеми забезпечення правової охорони земельних ресурсів у кримінальному праві України. На думку С.В. Хилук, у сучасній науці кримінального права абсолютизована роль діалектичного методу, причому без вказівки на конкретний вид діалектики (ідеалістична чи матеріалістична); можливість інших філософських підходів до розуміння та пізнання кримінального права навіть не обговорюється, так само як відсутня аргументація доцільності застосування діалектичного методу [7, с. 43–53]. Водночас, критикуючи, вона не пропонує альтернативних діалектичному матеріалізму методів пізнання.

Діалектичний метод як універсальна категорія дозволяє уникнути суттєвої критики, що є невірним з огляду на сучасні підходи до методології дослідження наукових проблем пізнання дійсності. Так, К. Поппер визначав мову діалектиків як «туманну», що не має конкретики [8, с. 136]. Але ж діалектика як метод є не формальною сукупністю певних принципів, а їхньою системою, поданою у формі моментів живого руху мислення, серед яких основними є початок, поступальність, кінцевий результат [9, с. 20]. Тому цей метод пізнання є конкретно реальною і повинен застосовуватися у процесі пізнання реально існуючої дійсності.

Слід зазначити, що завдання діалектики як методологічної основи дослідження проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України полягає в тому, щоб озброїти дослідника досвідом пізнавальної діяльності, віддзеркаленим у законах і категоріях діалектики.

Не менш важливим, ніж діалектичний, є порівняльно-історичний метод пізнання істини. Так, на думку американського вченого Леонарда Блумфільда, відкриття порівняльно-

історичного методу є одним із триумфальних досягнень науки XIX ст. [10, с. 499–517]. Історико-правова спадщина українського народу відіграє важливу роль у сучасному існуванні суспільства. Це стосується й історичних аспектів встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання на земельні ресурси України.

Вирішення проблем, пов'язаних із кримінально-правовою охороною земельних ресурсів в Україні, значною мірою залежить від історичного досвіду дослідження та засвоєння тих правотворчих процесів та правового матеріалу, що мали місце в державі в минулому. Історичний аналіз дозволяє глибше і виразніше виявити наявні проблеми у кримінально-правовій охороні земельних ресурсів України. У цьому контексті вірною є думка О.А. Гавриленка про те, що пізнання генезису правової регламентації кримінальної відповідальності в Україні дозволяє повно та всебічно вивчити правову культуру українського народу, його світоглядні установки, особливості менталітету та духовний генезис на відповідних історичних етапах розвитку українського суспільства [11, с. 402]. Як зазначає Є.О. Назимко, «призначення історичного методу дослідження у кримінальному праві полягає у виявленні історичних фактів і на цій основі в такому уявному відтворенні історичного процесу, за якого розкривається логіка його руху» [12, с. 47]. Погоджуючись із його думкою, зазначимо, що вивчення теоретично-практичних проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України залежно від історичних періодів розвитку суспільних відносин є логічним методологічним механізмом вирішення означених питань.

Ще наприкінці XIX ст. визнавалася важливість дослідження конкретних явищ з історичної точки зору. Так, на думку А.Ф. Кістяковського, тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його у попередні періоди [13, с. 4]. Така позиція була підтримана М.С. Таганцевим. Він зазначав, що визначити правильність того або іншого юридичного інституту на сучасному етапі можна, тільки простеживши його історичну долю, тобто ті обставини, в силу яких з'явилася та чи інша правова норма, й ті видозміни, яких вона зазнала у своїй еволюції [14, с. 21]. Дійсно, результатом вивчення історичних чинників кримінально-правових заборон повинно бути не тільки догматичне з'ясування і виклад основ чинного права, а й критична їх оцінка з урахуванням історичного досвіду.

Історичний підхід до вивчення проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України дозволяє зробити висновок про те, що в законодавця були підстави криміналізувати такі суспільно небезпечні діяння, як забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом земель (ст. 239-1 КК України), незаконне заволодіння землями водного фонду (ст. 239-2 КК України) та безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України). Окремо треба сказати про самовільне зайняття земельної ділянки. Це діяння визнавалося як злочин законодавством про кримінальну відповідальність за всіх часів.

У дослідженнях конкретних складів злочину нерідко абсолютизується значення попереднього досвіду кримінально-правової охорони суспільних відносин без урахування конкретних історичних умов. Окремі фахівці сам факт існування того чи іншого положення в попередньому законодавстві розцінюють як аргумент на користь його збереження в чинному. Але при цьому не враховуються сучасні соціальні реалії. Проте в такому випадку, як убачається, варто посилити правову охорону земельних ресурсів засобами кримінально-правового впливу.

Наукове дослідження проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України неможливе без застосування порівняльного (компаративістського) методу. Він дозволяє залучити напрацювання, що втілені в законодавство інших країн, імплементувати їх у національне законодавство. Із цього приводу В.О. Навроцький зазначає, що все більшу роль в Україні відіграє використання позитивного зарубіжного досвіду кримінально-правової регламентації. Перш за все це виявляється в наукових дослідженнях, де компаративістика займає провідні позиції [15, с. 151]. У свою чергу, М.І. Хавронюк указує на те, що компаративістські дослідження дозволяють ефективно виявити прогалини і вади національного

законодавства, найбільш досконалі правові формули додають аргументів на користь тієї чи іншої теоретичної позиції [16, с. 11]. Із такою позицією треба погодитись.

Проведення компаративістських досліджень у сфері кримінально-правової охорони земельних ресурсів України сприяє розвитку національної кримінально-правової доктрини, формуванню нових наукових підходів, постановці проблем концептуального характеру та їх вирішенню. За твердженням В.С. Батиргарєєвої, в умовах глобальної інтеграції економічного, політичного, інформаційного й культурного простору сучасного світу, сучасниками якої всім нам сьогодні доводиться бути, так само відбувається і зближення та взаємозбагачення наукової думки, генерованої осередками науковців різних країн світу [17, с. 72].

Використання порівняльного методу під час проведення дослідження дозволило зробити низку важливих висновків. Так, за результатами вивчення кримінального законодавства інших країн та практики його застосування, зокрема, були встановлені основні ознаки злочинів проти земельних ресурсів України як кримінально-правової категорії. Убачається за необхідне, йдучи шляхом виділення в розділах Особливої частини підрозділів, у Розділі VIII «Злочини проти довкілля» КК України виокремити підрозділ «Злочини проти земельних ресурсів», в якому будуть закріплені законодавчі визначення основних понять, що містяться в його Загальній та Особливій частинах. Це стосується й визначення посягань на земельні ресурси як кримінально-правової категорії. До речі, окремі кодекси країн Європи та світу містять такі розділи і підрозділи.

Не менш важливим загальнонауковим методом дослідження означених у цій роботі проблем є метод абстрагування. Він дає можливість вивчати кримінально-правові інститути, відокремлюючись від особливостей умов їх існування. Цей метод дозволив визначити, що предметом відповідного дослідження є не будь-яке посягання на земельні ресурси, а лише те, що заборонене законом про кримінальну відповідальність. Його треба відмежовувати від інших видів таких посягань на земельні ресурси, за які передбачені інші види юридичної відповідальності.

На сучасному етапі розвитку суспільства воно повинно визнати, що існує суттєве збільшення різноманітних форм посягань на земельні ресурси, які, як зазначається, є основою життя людини. Це, в першу чергу, стосується конкретних проявів таких посягань, зокрема спостерігаються непоодинокі випадки самовільного зайняття земельних ділянок чи їх частини, засмічення та забруднення земель небезпечними речовинами та сміттям, зняття на привласнення родючого шару ґрунту, безгосподарського використання земель сільсько-господарського призначення тощо.

Застосування методу абстрагування дозволяє провести співвідношення термінів «земельні ресурси», «земля», «ґрунтовий покрив» та «земельна ділянка». Більш детально про це йтиметься в підрозділі, присвяченому особливостям об'єкта та предмета злочинів проти земельних ресурсів.

У методологічному арсеналі правознавства справедливо виділяють логічний підхід як сукупність формально-логічних методів, за допомогою яких досліджуване явище відображається у вигляді певним чином оформленої теоретичної конструкції. Формально-логічні закони проявляються в таких методах логічного підходу, як порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, індукція та дедукція. Вивчення злочинності у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів України як кримінально-правової категорії неможливе без означених методів. Вони дозволяють дослідити певне явище шляхом, так би мовити, його «розчленування» на окремі частини (елементи), вивчення (аналіз) та уявного з'єднання його складових елементів у єдине ціле (синтез) подумки.

Застосування методів аналізу та синтезу дозволило розглянути злочинність у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів України як самостійної кримінально-правової категорії, що має свої види, характерні ознаки, які варто враховувати під час кваліфікації цих злочинів, призначення винним особам покарання і розроблення конкретних заходів протидії на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному рівнях.

Окрім названих, у процесі дослідження проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України використовуються такі методи: мовний, який характеризує особливості мовної стилістики у сфері юриспруденції та юридичної техніки; методи системно-структурний та класифікації застосовується під час визначення юридичної сутності та складових частин реально існуючого явища – земельних ресурсів України; методи узагальнення й моделювання застосовуються під час вивчення існуючих заходів кримінально-правового впливу та протидії суспільно небезпечним, протиправним, винним посяганням на земельні ресурси з боку суб'єктів злочину.

Висновки. Таким чином, можна заявити, що в цілому методологія дослідження проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України є складовою частиною гносеології. У цій роботі виходимо із традиційних трьох рівнів методології: філософського, загальнонаукового та дисциплінарного (міждисциплінарного). Спектр методів, які входять до цих рівнів методології дослідження проблем кримінально-правової охорони земельних ресурсів України, доволі широкий. При цьому їхню систему складає така сукупність методів пізнання об'єктивної дійсності, яка дає можливість чітко та зрозуміло вирішити поставлені завдання. Це, зокрема, метод: 1) ідеалістичної діалектики – вивчення кримінально-правових механізмів забезпечення охорони земельних ресурсів, взятих у єдності з іншими складами суміжних злочинів; 2) історико-правовий – розгляд історії розвитку кримінального законодавства у сфері правової охорони земельних ресурсів від суспільно небезпечних посягань, а також вирішення питання щодо криміналізації цих діянь на різних етапах історичного розвитку держави; 3) порівняльно-правовий – вивчення та порівняння норм чинного КК України з відповідними нормами кримінального законодавства окремих зарубіжних країн, які регламентують відповідальність за посягання на окремі складові частини земельних ресурсів, що дозволяє внести пропозиції з удосконалення чинного закону про кримінальну відповідальність; 4) системний – розгляд об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого частинами 1 і 2 ст. 197-1 та статтями 239, 239-1, 239-2, 254 КК України; виявлення недоліків цих правових норм; формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчої регламентації відповідальності за кримінально карані посягання на земельні ресурси; 5) соціологічний – вивчення матеріалів слідчої та судової практики щодо розглядуваної теми; 6) статистичний – використання статистичних даних правозастосовної практики для встановлення причин і умов вчинення зазначеного виду злочину; 7) узагальнення – аналіз наявних точок зору та результатів наукових досліджень у цій сфері; 8) аналізу та синтезу, індукції та дедукції, мовний метод тощо.

Список використаних джерел:

1. Взятыхшев В.Ф. Введение в методологию инновационной практической деятельности : учебник для вузов. Москва : ЕЦК, 2002. 453 с.
2. Литвинов О.М., Назимко Є.С. Настільна книга ад'юнкта та здобувача наукового ступеня (зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право) : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. Донецьк : Кальміус, 2014. 260 с.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів : Край, 2008. 224 с.
4. Селезньова О. Концептуальні засади методології інформаційного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 7. С. 101–103.
5. Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків : Ника Нова, 2015. 471 с.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Вид. 8-е, стереотипне. Харків : Консул, 2005. 160 с.
7. Хилюк С.В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. *Кримінальне право України*. 2006. № 5. С. 43–53.
8. Поппер К. Что такое диалектика? *Вопросы философии*. 1995. № 1. С. 118–138.

9. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання. *Вісник Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка. Сер. «Філософія»*. 2010. № 13. С. 20–28.
10. Bloomfield Leonard. Linguistic aspects of science. *Philosophy of Science*. (1935). 2/4. P. 499–517.
11. Гавриленко О.А. Нове видання з історії кримінального покарання в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 402–403.
12. Назимко Є.С. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх. *National law journal: theory and practice*. 2014. № 1(5). С. 47–57.
13. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев: Университетская типография, 1875. Т. 1 Общая часть. 438 с.
14. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права: Часть общая. Кн. 1: Учение о преступлении. Санкт-Петербург : Тип. М.М. Стасюлевича, 1874. 292 с.
15. Навроцький В.О. Кримінальне право України в епоху глобалізації. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2010. Вип. 2. С. 140–152.
16. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 36 с.
17. Батиргарєєва В.С. Переднє слово. Мошак Г.Г. Розвиток кримінологічної думки у ФРН і в Україні (за матеріалами дослідж. науковців Ін-ту вивч. пробл. злочинності НАПрН України) : монографія. Київ : Ред. журн. «Право України»; Харків : Право, 2013. С. 71–73.
18. Науменко О.В. Методологічні засади дослідження погрози вбивством. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 23–26.

